

IONEL PAPUC

EUGEN-CĂLIN SECARĂ

BIOAESTHETICS – ATTITUDES, KNOWLEDGE, BEHAVIOUR

Ionel Papuc

Babeş-Bolyai University, Department of Philosophy, Cluj-Napoca, Romania

E-mail: papuc_i@yahoo.com

Eugen-Călin Secară

Babeş-Bolyai University, Applied Cognitive Psychology Doctoral School, Cluj-Napoca, Romania

E-mail: eugensecara@psychology.ro

Abstract: Bioaesthetics, an emerging field of study that reunites bioethics and aesthetics to lay the foundations of new theoretical and applied grammars for axiological, anthropological, and clinical investigations, is gaining popularity due to bio-art, in which animals are presented as objects of aesthetic appreciation, and the corresponding protests against its perceived cruelty. To gain an empirical basis, a questionnaire was developed to assess attitudes related to human-animal relationships, bioethics, and bio-art, and was administered to 219 participants (31.8% female, 67.2% male; M age = 31.31, SDage = 10.97). The Kayser-Meyer-Olkin value ($p < .001$) indicated that the data was factorizable and parallel analysis suggested that solutions which specified no more than seven factors adequately explained the data variability. Exploratory factor analysis with promax rotation revealed five factors which explained 54.45% of the variance. The five subscales had good internal consistency (Cronbach's alphas $> .81$). Based on the content of the items, the dimensions were named Ethical Perspective ($\alpha = .91$), Aesthetic Perspective ($\alpha = .83$), Strong Emotions about Animals ($\alpha = .92$), Human-Animal Similarity ($\alpha = .86$), and Human Superiority ($\alpha = .82$). The observed correlations between factors suggest the importance of including aspects related to bio-art and the feelings it evokes in the field of bioaesthetics.

Keywords: bioaesthetics, questionnaire, attitudes, knowledge, behaviour, bio-art, animal phenomenon, Heidegger, Husserl.

BIOESETICA – ATITUDINI, CUNOȘTINȚE, COMPORTAMENTE

Rezumat: Bioestetica este un domeniu de cercetare emergent care reunește bioetica și estetica pentru a pune bazele unor noi gramatici teoretic-aplicative ale investigațiilor axiologice, antropologice și clinice. Popularitatea crescândă a bio-artei, în care animalele sunt privite ca obiecte de apreciere estetică, alături de numeroasele proteste împotriva cruzimii percepute a acesteia atrag atenția asupra complexității relațiilor speciei umane cu biosfera. Pentru a oferi o bază empirică discuției, lucrarea a vizat elaborarea și validarea unui chestionar care surprinde atitudini referitoare la relația om-animal, atitudini legate de bioetică și atitudini referitoare la bio-artă. Chestionarul a cuprins 47 de itemi și a fost testat pe un eșantion format din 219 persoane (31.8% de gen feminin, 67.2% de gen masculin, $m_{\text{vârsta}} = 31.31$, $d_{\text{svârsta}} = 10.97$). Indicatorul Kayser-Meyer-Olkin a fost unul bun (.82, $p < .001$) sugerând că datele sunt factorizabile. Analiza paralelă a indicat că soluțiile cu cel mult șapte factori acomodează satisfăcător variabilitatea datelor. Analiza factorială exploratorie a relevat prezența unor itemi care încarcă mai multe dimensiuni, invalidând dezideratul unei structuri simple. După eliminarea succesivă a acestora, soluția optimă a specificat existența a cinci factori, explicând 54.45% din varianța datelor. Cele cinci subscale au prezentat valori bune ale consistenței interne (Crombach $\alpha > .81$ în fiecare caz). Analizând conținutul itemilor care le compun, cele cinci dimensiuni au fost numite astfel: Perspectiva etică ($\alpha = .91$); Perspectiva estetică ($\alpha = .83$); Emoții puternice referitoare la animale ($\alpha = .92$); Similaritatea om-animal ($\alpha = .86$); și Superioritatea omului față de animal ($\alpha = .82$). Corelațiile dintre factori sugerează importanța includerii aspectelor referitoare la bio-artă și sentimentele pe care le creează în demersurile bioestetice.

Cuvinte-cheie: bioetică, chestionar, atitudini, cunoștințe, comportament, bio-artă, fenomenul animal, Heidegger, Husserl.

1. Introducere

În arta contemporană în ultimele decenii apariția unui nou curent numit bioartă consideră că animalul viu¹ și unele cuceriri științifice de vârf ale biotehnologiei pot fi interpretate ca opere de artă. O altă fațetă a bioartei, arta *biotech*, la fel de fascinantă, oferă publicului un alt câmp de reprezentare având ca teme majore: țesuturile vii, celulele și nucleul acestora, ADN-ul, bacteriile, grefele, fragmentele de piele tatuată, cobaii, iepurii fosforescenți și o paletă largă de flori care au beneficiat de aportul biotehnologiilor moderne și a căror formă, culoare și textură oscilează între artificial și sălbatic². Implicarea animalelor vii în munca artistului, considerate opere de artă în cadrul unor expoziții, este extrem de controversată. Nevoia firească a artiștilor de a lărgi câmpul tematic și diversitatea modului de reprezentare a artei își află răspuns în paradigma conform căreia "natura determină arta"³. Deontologia artistului nu trebuie înțeleasă în sensul oferit de etimologia cuvântului care conduce la ideea de scop și care înlănțuiește practicianul în niște rigori ce-i limitează autonomia deciziilor, plasându-le într-un plan secund⁴, ci în sensul oferit de concepția cea mai comună a termenului utilizat în artă, de calitatea socială a acestuia. Artistul modern are o participare autentică la viața cetății și adoptă o poziție activă și creativă față de mediul socio-cultural în care trăiește. Reflecția sa etică este strâns legată de actul creator⁵. Eric Michaud consideră că întreaga filosofie a artistului se rezumă la aceea că datoria sa este de a fi liber, în mod absolut, iar artistul modern, ieșit oarecum de sub autoritatea religioasă din care se inspirase timp de secole, încearcă să-și recâștige influența asupra oamenilor și cade în fantasma omnipotenței, a unei libertăți infinite. Din frământările ideologice ale vremii⁶ au fost preluate cele mai cunoscute opinii cu privire la rolul artei și al artistului în societate, majoritatea afirmând că nu există decât un singur adevăr, adevărul artistului și al artei sale. Mai mult, pictorii Gleizes și Metzinger considerau că, odată cu apariția cubismului în artă, acesta a adus o „libertate infinită”, respectiv că „adevărul artistului trebuie impus tuturor”. Artiștii și filosofii acelor vremi spuneau că artistul are datoria de a elimina angoasa omului și

de a-i ușura suferințele (Bentham), de a-i oferi un calmant cerebral (Matisse), de a elimina violența din societate (Tolstoi) și de a instaura paradisul pe pământ (Saint-Simon). La toate aceste opinii, în analiza sa cu privire la deontologia artistului este adusă în discuție și opinia lui Gropius cu privire la educarea maselor și la modalitatea de a controla dezordinea lumii, care considera că acestea se pot face printr-o nouă arhitectură teatrală, iar despre artă Thiers afirma că „trebuie să fie liberă, și liberă în maniera cea mai nelimitată”. Radicalismul filosofic anunță moartea lui Dumnezeu⁷, iar dacă Dumnezeu este mort, atunci totul este permis. Activitatea artistică trebuie să fie eliberată de orice autoritate, spirituală sau politică, iar artistul trebuie să devină un profet care are datoria de a învăța și educa masele. Sedus de aceste teorii, artistul contemporan consideră că totul este permis în artă. Dacă artistul este responsabil, juridic sau moral, de munca sa, atunci această cerință nu se mai împacă cu exigența libertății de expresie, atât de greu cucerită⁸.

2. Animalitatea în fenomenologie

Problema animalității, pe de o parte, relativizează "excepționalul uman" și culpabilizează omul ca răufăcător în raport cu animalul și cu natura, iar pe de altă parte, îi acordă în continuare omului un statut privilegiat în raport cu mediul, cu natura și cu animalul. În fenomenologie această problemă este abordată din unghiuri diferite, existând diferențe între optica fenomenologiei transcendente (Husserl), cea ontologic hermeneutică (Heidegger și Merleau-Ponty), a problematizării etice-alterologice (Levinas), și în cea a deconstructivismului aporetic (Derrida)⁹. Animalitatea este o temă transdisciplinară ce traversează o multitudine de discipline, de la biologie până la filosofie¹⁰. Anumite scrieri filosofice evidențiază diferența dintre om și animal, iar altele subliniază asemănarea dintre cele două specii. Filosofii care accentuează diferențele ontologice, structurale și constitutive dintre om și animal evidențiază caracterul special al omului și clamează unicitatea și singularitatea acestuia. Cei care contestă acest caracter special al omului, consideră că astfel se oferă

posibilitatea pentru orice formă de cruzime, de nedreptate și discriminare căreia animalul îi poate cădea victimă. Din acest punct de vedere omul este un agent al exploatării și al violenței, al masacrării animalelor prin cultura sa gastronomică, vestimentară și ocupațională. Direcțiile de gândire și de acțiune care vorbesc despre etica animală militează pentru abolirea tiraniei omului asupra animalelor și pentru extinderea ideii de drepturi, de la sfera umană către cea animală. Animalul ar trebui inclus în comunitatea morală alături de societatea umană. Astfel, animalele ar trebui să nu mai aibă statutul de proprietate a omului și să li se acorde statutul de persoană, din care decurg toate drepturile legale: dreptate, demnitate, protecție, respect, valoare de scop în sine¹¹. În opinia lui Ciocan, anumite abordări fenomenologice explică și dezvăluie dimensiunea animală, vie și organică, specifică atât ființei umane, cât și ființei animale, dimensiune care se manifestă în registrul corporalității, pe când alte abordări se focalizează exclusiv asupra animalității animalului. Pentru a înțelege pe deplin fenomenul animalității este nevoie de o perspectivă care să înglobeze ambele abordări filosofice. La Husserl, problema constituirii naturii animale trebuie plasată în raport cu constituirea naturii materiale și a constituirii lumii spirituale. Aici, rolul esențial îl are fenomenul corporalității, corp animat de un suflet, trup viu ce aparține deopotrivă omului și animalului¹². Din această perspectivă transpare clar distincția fenomenologică dintre trup și corp. Întrebarea care se pune este cum anume se poate diferenția între experiența întrupată specific umană, în raport cu corporalitatea animalului. Heidegger respinge ferm orice tendință de a umaniza ființa animalului sau de a animaliza ființa umană, pornind de la o presupusă similitudine corporal-trupească "trupul omului este esențialmente altceva decât un organism animal"¹³. Însă, în scrierile sale Husserl consideră că și animalul are o "structură de eu", însă la om este "eu" într-un sens privilegiat în măsura în care este persoană, "eu personal", unul, care ca persoană trimite la totalitatea umanității, la un "noi împreună conștient". Omul este subiectul unei lumi culturale, dar totodată, Husserl vorbește și de "o conștiință a animalului", dar aceasta trebuie înțeleasă ca "un analogon, ca ceva mai general decât ego-ul uman" Empatia omului cu animalul se face doar ca "modificare asimilantă a

empatiei dintre oameni". Animalul nu produce "un sistem de achiziții spirituale", ceea ce face ca în lumea sa să nu se schimbe nimic, așadar animalele nu au amintiri veritabile, repetabile intuitiv¹⁴. Animalele sunt "variante anormale ale umanității noastre"¹⁵. În schimb, la Heidegger animalul nu are propriu-zis o lume, ci o "lume ambientă", în care se orientează pulsional. Acest fapt face ca animalul să aibă și un "acces sărac" la ființare, ceea ce înseamnă că „ființarea ca ființare” îi rămâne inaccesibilă¹⁶. Acest mod de a descrie animalul¹⁷, se constituie ca un răspuns la lucrările lui von Uexküll¹⁸, care afirmă că animalul nu poate intra în relație cu un obiect ca atare, el se folosește de acei stimuli purtători de semnificație conform propriului plan de organizare. Această analiză evidențiază clar diferențele dintre om și animal, dintre comportamentul omului și cel al animalului. Pornind de la considerațiile fenomenologice despre animalitate, la care se adaugă violența pe care o exercită omul asupra animalului, se poate spune că aceste aspecte contribuie la întemeierea riguroasă a dezbaterilor cu privire la etica animală. În lucrările sale cu privire la descrierea animalității, Heidegger nu folosește termeni ca ego, conștiință, subiect, empatie, pentru el esențială este explicitarea elementelor constitutive apriorice ale modului de a fi al animalului. Descartes afirmă că "numai omul este subiect, pentru că este dotat cu rațiune, în timp ce animalul nu e nimic mai mult decât o mașină care se mișcă, se hrănește și se reproduce. Există un abis ontologic între om și animal"¹⁹.

3. Elaborarea și validarea chestionarului

În vederea investigării empirice a relațiilor dintre atitudinile referitoare la relația om-animal, atitudinile legate de bioetică și atitudinile referitoare la bio-artă, am elaborat și validat un chestionar. Cei 57 de itemi inițiali ai chestionarului au fost stabiliți pe baza discuțiilor despre etică, estetică și relația om-animal la care au participat profesioniști în medicină veterinară, filosofi, activiști de mediu, experți în etică și artiști. Itemii au vizat patru domenii: date

demografice despre participanți, relația om-animal, statutul moral și valoarea estetică a animalelor.

Secțiunea referitoare la relația om-animal conține două categorii de itemi. Prima este formată din 8 afirmații colectate din diferite opere filosofice (e.g., „Între om și animal nu există nicio legătură, este un abis de netrecut”; „Omul este ființa supremă de pe planetă”), iar participanții sunt rugați să specifice în ce măsură acestea sunt congruente cu modurile lor de a gândi, simți sau acționa, folosind o scală Lickert în 5 trepte (1 – mi se potrivește foarte puțin sau deloc; 5 – mi se potrivește foarte mult). Cea de-a doua este formată din 8 caracteristici (e.g., visează, are rațiune, simte durere) care pot fi atribuite exclusiv omului sau atât omului cât și animalului iar participanții sunt rugați să indice cum se raportează la acestea folosind o scală Lickert cu 10 trepte (1 – exclusiv omului, 10 – atât omului cât și animalului) sau pe o scală vizual analogică (având aceiași poli precum scala Lickert).

Secțiunea referitoare la statutul moral al animalelor este formată din 17 afirmații (e.g., „Studiul și interacțiunea cu animalele trebuie supuse unei legislații stricte de protecție a acestora”, „Este justificată activitatea omului care cauzează moartea unei alte specii, pentru a avea beneficii de pe urma sa”) dintre care cinci sunt formulate în sens negativ. Participanții exprimă în ce măsură aceste afirmații sunt congruente cu modul în care simt, gândesc sau acționează folosind o scală Lickert cu 5 trepte (1 – mi se potrivește foarte puțin sau deloc; 5 – mi se potrivește foarte mult).

Secțiunea referitoare la valoarea estetică a animalelor descrie trei expoziții de bioartă (Evaristti, 2000; Ping, 1993; și Kac, 2003) iar participanții sunt rugați să evalueze 8 afirmații despre acestea (e.g., „Este o operă de artă”, „Reprezintă un act de cruzime la adresa animalelor”, „Ți-a trezit sentimente de îngrijorare”) folosind o scală Licker în 5 trepte (1 – dezacord total, 5 – acord total).

Chestionarul a fost administrat unui eșantion format din 219 persoane (dintre care 149 de gen feminin și 70 de gen masculin), având vârstele cuprinse în intervalul 20-64 și vârsta medie de 31.31 ani ($sd = 10.97$). Dintre aceștia 71 au declarat că ultima formă de învățământ finalizată a fost liceul, 41 au terminat studii de licență, 50

studii masterale și 57 studii doctorale. Chestionarele au fost distribuite online, folosindu-se metoda bulgărilor de zăpadă.

Pentru a determina numărul de factori și modul în care aceștia sunt încărcăți de itemi, cei 57 de itemi au fost incluși într-o analiză factorială exploratorie (EFA, Principal Axis Factoring). Inspecția matricei de corelație a indicat că toți itemii au cel puțin un coeficient de corelație mai mare de .3. Indicatorul general Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) a avut valoarea .82 ($p < .001$) iar indicatorii individual KMO au fost toți mai mari decât .71, fiind clasificați între „acceptabili” și „merituoși”²⁰. Testul de sfericitate Barlett a fost semnificativ statistic ($p < .001$) indicând că datele sunt factorizabile. În vederea identificării numărului maxim de factori care pot fi extrași în funcție de numărul de itemi și dimensiunea eșantionului, a fost utilizată analiza paralelă. Cea mai mică valoare Eigen percentilă supraunitară a fost 1.04, în cazul extragerii a 7 factori. Acest număr maxim de factori a fost reliefat și de inspecția vizuală a graficului Scree²¹. O rotație Promax oblică a fost folosită pentru a analiza dacă soluția cu 7 factori prezintă o „structură simplă”²². Dezideratul structurii simple nu a fost atins deoarece au existat atât itemi care au încărcat mai multe dimensiuni cât și itemi care nu au încărcat niciuna dintre dimensiunile extrase. Pentru a obține o structură simplă, am eliminat pe rând acești itemi și am rulat din nou analiza după fiecare eliminare. După eliminarea a 10 itemi (5 din prima categorie, 2 din cea de-a doua și 3 din cea de-a treia), rezultatul analizei paralele și a analizei vizuale a graficului Scree au sugerat că soluția optimă este cea cu 5 factori (cea mai mică valoare Eigen percentilă subunitară fiind 1.03). Această soluție a explicat 54.45% din varianța totală a scorurilor și a prezentat structură simplă (tabel 1).

Tabelul 1. Matricea Tripar a soluției cu 5 factori, obținută prin metoda de extracție Principal Axis Factoring și rotație Promax

	Factor				
	1	2	3	4	5
Omul este fiinta suprema de pe planta Terra.					.370
Omul are datoria/responsabilitatea de a actiona ca protector al animalelor		.312			

Omul este responsabil de viata animalelor	.327				
Are suflet				.629	
Are constiinta de sine				.809	
Are empatie				.681	
Viseaza				.600	
Are viata interioara				.802	
Are ratiune				.722	
Animalele de companie ar trebui sa aiba drepturi garantate prin lege	.774				
Animalele utilitare (ex. caini politisti, animale de tractiune) ar trebui sa aiba drepturi garantate prin lege	.788				
Animalele folosite pentru producerea alimentelor ar trebui sa aiba drepturi garantate prin lege	.757				
Consider ca animalele salbatice ar trebui sa aiba drepturi garantate prin lege	.811				
Viata animalelor este valoroasa indiferent de utilitatea ei practica	.675				
Daca am avea dovezi incontestabile ca animalele simt durere precum oamenii, orice actiune care le provoca durere fara sa le aduca un beneficiu ar fi imorala	.611				
Ar trebui ca utilizarea animalelor in diverse domenii sa le confere acestora dreptul la protectie impotriva abuzului si neglijarii	.719				
Omul are o responsabilitate morala atunci cand interactioneaza cu animalele si mediul in care acestea traiesc	.842				
Scoaterea animalelor din mediul lor de viata obliga omul sa le asigure hrana si protectie	.748				
Diferentele om-animal justifica dreptul oamenilor de a hotari soarta animalelor					.513
Omul are datoria de a proteja biosfera	.733				
Studiul si interactiunea cu animalele trebuie supuse unei legislatii stricte de protectie a acestora	.671				

Este justificata activitatea omului care cauzeaza durere unei alte specii, pentru a avea beneficii de pe urma sa					.885
Este justificata activitatea omului care cauzeaza suferinta (stres prelungit cauzat de conditii suboptime sau manevrare nenaturala) unei alte specii, pentru a avea beneficii de pe urma sa					.852
Este justificata activitatea omului care cauzeaza moartea unei alte specii, pentru a avea beneficii de pe urma sa					.831
Omul face parte integranta din biosfera	.441				
Omul este beneficiarul legitim al vietii animalelor					.635
Este o opera artistica			.393		
incurajeaza reflectia asupra puterii pe care o au oamenii asupra animalelor			.752		
Reprezinta un context in care animalele pot fi considerate obiecte de apreciere estetica			.593		
Trezeste apreciere estetica diferita de cea ocazionata de observarea animalelor in contexte naturale			.422		
ti-a trezit sentimente de ingrijorare		.470			
ti-a trezit dorinta de a proteja animalele		.705			
ti-a crescut respectul fata de animale		.632			
Este o opera artistica			.475		
incurajeaza reflectia asupra puterii pe care o au oamenii asupra animalelor			.713		
Reprezinta un context in care animalele pot fi considerate obiecte de apreciere estetica			.650		
ti-a trezit sentimente de îngrijorare		.848			
ti-a trezit dorinta de a proteja animalele		.865			
ti-a crescut respectul fata de animale		.728			
Reprezinta un act de cruzime la adresa animalelor		.687			
Este o opera artistica			.358		
incurajeaza reflectia asupra puterii pe care o au oamenii asupra animalelor			.732		

Trezește apreciere estetică diferită de cea ocazionată de observarea animalelor în contexte naturale			.493		
ți-a trezit sentimente de îngrijorare		.728			
ți-a trezit dorința de a proteja animalele		.839			
ți-a crescut respectul față de animale		.795			

Interpretarea datelor poate fi acomodată de structura propusă inițial: Factorul 1 subsumează atitudini etice, Factorul 3 atitudinile estetice, iar atitudinile față de relația om-animal sunt ilustrate de Factorul 4 - similaritatea om-animal și Factorul 5 - superioritatea omului față de animal. Pe lângă acestea se adaugă Factorul 2 care descrie prezența emoțiilor puternice referitoare la animale (tabel 2).

Tabelul 2. Matricea de corelații între factori

Factor	1	2	3	4	5
1	(.91)				
2	.399	(.92)			
3	.035	-.105	(.83)		
4	.204	.208	-.115	(.86)	
5	-.361	-.433	.225	-.187	(.82)

Notă: Cronbach alpha în paranteze, Factorul 1: atitudini etice, Factorul 2: emoții puternice față de animale, Factorul 3: atitudini estetice, Factorul 4: Similaritatea om-animal, Factorul 5: Superioritatea omului față de animal

Consistența internă a scalelor a fost satisfăcătoare. În cazul scalei de atitudini etice și a celei de emoții puternice referitoare la animale, consistența internă a fost excelentă ($\alpha = .91$ și respectiv, $\alpha = .92$). Scala de atitudini estetice a avut o consistență internă bună ($\alpha = 0.83$), asemenea scalei de similaritate om-animal ($\alpha = .86$) și scalei de superioritate a omului față de animal ($\alpha = .82$).

Corelațiile între factori (tabelul 2) sugerează că atitudinile etice sunt asociate pozitiv cu emoțiile puternice față de animale (intensitate medie),

similaritatea om animal (intensitate mică) și atitudinile estetice (intensitate foarte mică). Atitudinile estetice sunt asociate negativ cu emoțiile puternice față de animale și similaritatea om-animal (ambele asocieri fiind de intensitate mică), fiind asociate pozitiv cu superioritatea omului față de animal. Aceste tipare de asociere sugerează o polarizare a factorilor care descriu atitudini etice, similaritatea om-animal și emoțiile puternice referitoare la animale și a factorilor care descriu atitudinile estetice și superioritatea omului față de animal (tabel 3).

Tabelul 3. Diferențe de gen

	Perspectiva		Perspectiva	Similaritate	Superioritate
	etica	Emotii	estetica	om-animal	om
Mann-Whitney U	4215.00	3465.50	4921.00	4849.00	3891.50
Wilcoxon W	6630.00	5880.50	16096.00	7264.00	15066.50
Z	-2.15	-3.87	-.50	-.67	-2.89
Asymp. Sig. (2-tailed)	.031	.000	.612	.501	.004

Pentru a testa diferențele de gen sub raportul celor cinci factori a fost utilizat testul nonparametric Mann-Whitney. Rezultatele au indicat că, în raport cu participanții de gen masculin, participanții de gen feminin prezintă atitudini etice mai pronunțate ($U = 4215.00$, $Z = -2.15$, $p = .031$), emoții mai puternice referitoare la animale ($U = 5880.50$, $Z = -3.87$, $p < .001$) și atitudini mai rezervate față de superioritatea omului în raport cu animalele ($U = 3891.50$, $Z = -2.89$, $p = .004$). Diferențele sub raportul celorlalți doi factori nu au fost semnificative din punct de vedere statistic.

Aceste rezultate sunt congruente cu datele deja existente în literatură, femeile fiind mai preocupate de bunăstarea animalelor²³, mai empatică²⁴ și mai etice atunci când iau decizii²⁵.

Pentru a testa diferențele sub raportul celor cinci factori în funcție de nivelul de educație, a fost utilizat testul nonparametric Kruskal-Wallis. Rezultatele au indicat diferențe semnificative statistic sub raportul similarității om-animal și al superiorității omului (tabel 4).

Tabelul 4. Diferențe în funcție de nivelul educational

	Perspectiva etica		Perspectiva estetica	Similaritate om-animal	Superioritate om
Kruskal-Wallis H	5.234	.776	4.089	11.403	8.385
df	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	.155	.855	.252	.010	.039

Testele post-hoc au indicat diferențe semnificative statistic sub raportul variabilei similaritate om-animal între participanții care au terminat liceul și participanții care au terminat studiile masterale și doctorale ($U = 1185.50$, $Z = -3.10$, $p = .002$ și respectiv, $U = 1496.50$, $Z = -2.527$, $p = .011$), diferențele semnificative statistic sub raportul variabilei superioritate om față de animal fiind observate între participanții care au terminat studiile de licență și participanții care au terminat studiile masterale și doctorale ($U = 682.00$, $Z = -2.75$, $p = .006$ și respectiv $U = 1115.00$, $Z = -2.07$, $p = .038$). Astfel, datele colectate sugerează că doar modul de raportare la relația om-animal diferă în funcție de nivelul de educație, nu și atitudinile etice și estetice.

4. Concluzii și direcții viitoare de cercetare

Lucrarea de față descrie procesul de elaborare și validare a primului instrument de măsurare a atitudinilor etice și estetice referitoare la

relația om-animal. Analiza factorială exploratorie a datelor colectate folosind un eșantion de 219 participanți a sugerat existența a cinci dimensiuni latente: atitudini etice, atitudini estetice, superioritatea omului față de animale, similaritatea om-animal și emoții puternice referitoare la animale. Toate aceste sub-scale ale instrumentului au prezentat o consistență internă bună sau excelentă iar itemii păstrați în cadrul instrumentului au acoperit întreg spațiul conceptual propus de experți în discuțiile preliminare, sugerând o bună validitate de conținut. Referitor la validitatea de construct, diferențele de gen observate sub raportul factorilor sunt congruente cu rezultatele prezente în literatură (i.e., participanții de gen feminin prezintă un nivel mai ridicat de emoții, se comportă mai etic în luarea deciziilor și sunt mai investiți în bunăstarea animalelor).

Astfel, caracteristicile psihometrice ale instrumentului sunt încurajatoare. Este necesară însă replicarea structurii factoriale prin aplicarea analizei factoriale confirmatorii (CFA) pe datele recoltate de la un alt eșantion. De asemenea, este necesară evaluarea validității de criteriu, prin stabilirea puterii predictive a scalei în raport cu indicatori comportamentali (e.g., comportament alimentar) și completarea evaluării validității de construct, prin testarea asocierii dintre scorurile oferite de instrument și scorurile unor instrumente care măsoară constructe similare.

Conform instrumentului dezvoltat, atitudinile etice și cele estetice sunt suficient de slab asociate încât pot fi considerate independente, împărțând însă varianță cu celelalte dimensiuni extrase.

Acknowledgment

Lucrarea face parte din cercetarea doctorală cu titlul „Relația om-animal în context postumanist. Abordări etice și estetice” desfășurată în cadrul Școlii Doctorale de Filosofie, sub coordonarea Prof. Dr. Ion Copoeru.

Note:

- ¹ Anthony Cross, 2018, „The animal is present: The ethics of animal use in contemporary Art”, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 76,4: 520-528.
- ² Patricia Solini, 2003, „Ce qui est là. In Hauser Jens (ed.) *L'Art biotech. Le lieu unique*” (Trèzéan, France: Édition Filigranes), 5-9.
- ³ Richard Hoppe-Sailer, 2003, „Organisme/Art-Les racines historiques de l'art biotech”. In: Hauser Jens (coord.) *L'art biotech'. Le lieu unique*, (Trèzéan, France: Édition Filigranes), 86-90.
- ⁴ Ion Copoeru; Nicoleta Szabo, (coord.), 2008, *Etică și cultură profesională*, (Cluj-Napoca: Ed. Casa de Știință).
- ⁵ Ion Copoeru, 2010, „The Participating Professional Phenomenology and the Task of Integrating Ethics into Professional Practices”, in: Thomas Nenon and Philip Blosser (Eds.), *Advancing Phenomenology. Essays in Honor of Lester Embree* (Dordrecht: Springer), 303-314.
- ⁶ Éric Michaud, 2003, „Note despre „deontologia” artistului în epoca modernă”. In: Dan Eugen Rațiu, Ciprian Mihali (coord.) *Artă comunitate și spațiul public. Strategii politice și estetice ale modernității* (Cluj-Napoca: Ed. Casa Cărții de Știință), 24.
- ⁷ Friedrich Nietzsche, 1993, *Amurgul idolilor* (Cluj-Napoca: Ed. ETA).
- ⁸ Dan Eugen Rațiu, 2003, „Lumea artei: imunitate sau responsabilitate? Problema responsabilității și a angajamentului în arta contemporană”. In: Dan-Eugen Rațiu, Ciprian Mihali (coord.). *Artă, comunitate și spațiu public* (Cluj-Napoca: Ed. Casa cărții de Știință), 35-36.
- ⁹ Cristian Ciocan, 2014, *Note privind problematica animalității în fenomenologie, Studii de istorie a filosofiei universale* (București: Ed. Academiei Române), 234-244.
- ¹⁰ John M. Kistler, 2000, *Animal Rights. A Subject Guide, Bibliography, and Internet Companion* (London: Greenwood Press).
- ¹¹ Peter Singer, 2011, *Practical Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press).
- ¹² Edmund Husserl, 1976, *Ideen zu einer reiner Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. Husserliana III/1 (The Hague: Martinus Nijhoff). Autorul pune accentul pe legătura indisolubilă dintre suflet și corp.
- ¹³ Martin Heidegger, 1995, *Originea operei de artă*, traducere și note Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu, studiu introductiv de Constantin Noica,

(București: Editura Humanitas). În acest eseu autorul nu redefinește arta și nu propune o nouă teorie, ci reînseriază arta în cotidian.

¹⁴ Edmund Husserl, 1973, *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität*. Texte aus dem Nachlass. Dritter Teil: 1929–1935 (hrsg. von Iso Kern) (Den Haag: Martinus Nijhoff) [Hua XV], 184.

¹⁵ Edmund Husserl, 1991, *On the Phenomenology of the Consciousness of Internal Time (1893–1914)*, J. B. Brough (trans.) (Dordrecht: Kluwer).

¹⁶ Martin Heidegger, 2003, *Ființă și timp* (București: Ed. Humanitas).

¹⁷ Martin Heidegger, 1976, „Qu'est-ce que la métaphysique ? ” In: *Questions I*. (Paris: Gallimard), 56.

¹⁸ Jakob Von Uexküll, 2004, „La theorie de la signification”. In: *Mondes animaux et mondes humains* (Paris, Denoël), 166-167.

¹⁹ René Descartes, 1998: *Discourse on Method and Meditations on First Philosophy*, fourth edition, translated by Donald A. Cress (Indianapolis, Indiana: Hackett Publishing Company), 120. Acesta afirmă că doar omul este subiect, are rațiune, iar animalul este doar „o mașină”

²⁰ Henry Kaiser, 1974, „An index of factorial simplicity”. *Psychometrika* (39): 32-36.

²¹ Raymond Cattell, 1966. „The scree test for the number of factors”, *Multivariate Behavioral Research*, 1 (2): 245-276.

²² Louis Leon Thurstone, 1947, *Multiple factor analysis* (Chicago, IL: University of Chicago Press).

²³ Herbert Herzog Jr., Nancy S. Betchart, Robert B. Pittman, 1991, „Gender, sex role orientation, and attitudes toward animals”, *Anthrozoös*, 4(3):184-191.

²⁴ Loren Toussaint, Jon R. Webb, 2005, „Gender differences in the relationship between empathy and forgiveness”. *The Journal of Social Psychology*, 145(6): 673-685.

²⁵ Jeffrey Cohen, Laurie W. Pant, David J. Sharp, 2001, “An examination of differences in ethical decision-making between Canadian business students and accounting professionals”, *Journal of Business Ethics*, 30(4): 319-336.

Bibliografie

Cross, Anthony. 2018. „The animal is present: The ethics of animal use in contemporary Art”. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 76, 4.

Solini, Patricia. 2003. „Ce qui est là”. In Hauser Jens (ed.) *L'Art biotech. Le lieu unique* (Trèzean, France: Édition Filigranes).

Hoppe-Sailer, Richard. 2003. „Organisme/Art-Les racines historiques de l'art biotech'. In Hauser Jens (ed.) *L'Art biotech. Le lieu unique* (Trèzéan, France: Édition Filigranes)

Copoeru, Ion Nicoleta Szabo (coord.). 2008. *Etică și cultură profesională* (Cluj-Napoca: Ed. Casa de Știință).

Copoeru, Ion. 2010. „The Participating Professional Phenomenology and the Task of Integrating Ethics into Professional Practices”. In: Thomas Nenon and Philip Blosser (Eds.), *Advancing Phenomenology. Essays in Honor of Lester Embree* (Dordrecht: Springer): 303-314.

Michaud, Éric. (2003). „Note despre „deontologia” artistului în epoca modernă”. In: Dan Eugen Rațiu, Ciprian Mihali (coord.) *Artă comunitate și spațiul public. Strategii politice și estetice ale modernității* (Cluj-Napoca: Ed. Casa Cărții de Știință).

Nietzsche, Friedrich. 1993. *Amurgul idolilor*. (Cluj-Napoca: Ed. ETA).

Rațiu, Dan Eugen, 2003. „Lumea artei: imunitate sau responsabilitate? Problema responsabilității și a angajamentului în arta contemporană”. In: Dan Eugen Rațiu, Ciprian Mihali (coord.) *Artă comunitate și spațiul public. Strategii politice și estetice ale modernității* (Cluj-Napoca: Ed. Casa Cărții de Știință).

Ciocan, Cristian. 2014. *Note privind problematica animalității în fenomenologie, Studii de istorie a filosofiei universale*. (București: Ed. Academiei Române).

Singer, Peter, 2011. *Practical Ethics*. (Cambridge: Cambridge University Press).

Husserl, Edmund. 1976. *Ideen zu einer reiner Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie. Husserliana III/1. (The Hague: Martinus Nijhoff).

Heidegger, Martin. 1995. *Originea operei de artă*. Traducere și note Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu. Studiu introductiv de Constantin Noica (București: Editura Humanitas).

- Husserl, Edmund. 1973. *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität*. Texte aus dem Nachlass. Dritter Teil: 1929–1935 (hrsg. von Iso Kern) (Den Haag: Martinus Nijhoff) [Hua XV].
- Husserl, Edmund. 1991. *On the Phenomenology of the Consciousness of Internal Time (1893–1914)*. Translated by J. B. Brough (Dordrecht: Kluwer).
- Heidegger, Martin. 2003. *Ființă și timp* (București: Ed. Humanitas).
- Heidegger, Martin. 1976. „Qu'est-ce que la métaphysique?” In: *Questions I*. (Paris: Gallimard).
- Von Uexküll, Jakob, 2004. „La theorie de la signification”. In: *Mondes animaux et mondes humains*. (Paris: Denoël).
- Descartes, René. 1998. *Discourse on Method and Meditations on First Philosophy*. Fourth edition Translated by Donald A. Cress (Indianapolis, Indiana: Hackett Publishing Company).
- Kaiser, Henry. 1974. „An index of factorial simplicity”. *Psychometrika* (39).
- Cattell, Raymond. 1966. „The scree test for the number of factors”. *Multivariate Behavioral Research* 1 (2).
- Thurstone, Louis Leon. 1947. *Multiple factor analysis*. (Chicago, IL: University of Chicago Press).
- Herzog Jr, Herbert, Nancy S. Betchart, Robert B. Pittman. 1991. „Gender, sex role orientation, and attitudes toward animals”. *Anthrozoös* 4(3).
- Toussaint, Loren, Jon R. Webb. 2005. „Gender differences in the relationship between empathy and forgiveness”. *The Journal of Social Psychology* 145(6).
- Cohen, Jeffrey, Laurie W. Pant, David J. Sharp. 2001. “An examination of differences in ethical decision-making between Canadian business students and accounting professionals”. *Journal of Business Ethics* 30(4).